

РЕАЛІЗАЦІЯ ЖИТЛОВОЇ ПОЛІТИКИ І ПАМ'ЯТКООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ У ЧЕРНІГОВІ У 1920-х рр.

У статті визначено та охарактеризовано способи вирішення житлової проблеми та заходи щодо відновлення і відбудови житлового фонду Чернігова у 1920-х рр. Крім того, висвітлено стан та умови збереження архітектурних пам'яток та житлових будівель з вишуканим оздобленням фасадів, які увійшли до складу підохоронних, у ході реалізації пам'яткоохоронної діяльності.

Ключові слова: архітектурні пам'ятки, пам'яткоохоронна діяльність, відбудова, оздоблення фасадів.

У 1918-1919 рр. в умовах переходу до мирного життя та становлення у Чернігові радянської влади виявилось, що більшість структур міського життєзабезпечення призупинили функціонування або працювали з перебоями. Місто переживало житлову кризу, яка ускладнювалася переселенням до нього сільських жителів, а відтак загострилась проблема забезпечення помешканнями зростаючої кількості міського населення. Чимало городян проживали у напівзруйнованих будівлях та тих, які потребували термінового ремонту. Відтак постало питання про якнайшвидшу відбудову житлового фонду.

Проблему нестачі житла місцеве керівництво вирішувало різними способами: за рахунок перерозподілу, наданням городянам покинутих квартир, власники яких залишили місто після встановлення радянської влади, виділенням кімнат для тимчасового житлового прихистку у готелях, вилученням помешкань у «експропрійованих» класів, звільненням будинків, де кількість кімнат перевищувала чисельність осіб, що постійно в них проживали, та виселенням сімей розстріляних городян у підвали. Крім того, розпочалося проведення політики ущільнення та заселення трудящих за рахунок виселення представників «буржуазії»¹.

З приходом до влади більшовиків увесь житловий фонд перейшов у власність держави. Будинки та домоволодіння підлягали націоналізації. Однак кількість зруйнованих чи пошкоджених квартир була значною, а фінансових ресурсів для їхньої відбудови у місцевому бюджеті не було. Городяни не поспішали ремонтувати будинки, оскільки не були зацікавлені в цьому через заходи, вжиті новою владою. Право приватної власності було ліквідовано, через постійні переселення чи виселення пожитильці в одній квартирі надовго не затримувалися. Відтак в умовах катастрофічного стану житлового фонду, повна націоналізація, яку прагнули провести більшовики, виявилась неможливою. З огляду на нерентабельність житлового фонду, відсутність коштів для відбудови житлового сектору та значну частину городян, згодних отримати житло, перебуваючи у статусі тимчасових користувачів, радянська влада дозволила денационалізацію. До кінця 1920-х рр. обсяг охоплених денационалізацією будинків досяг 90% від загальної кількості будинків міста, а денационалізованих домоволодінь – близько половини².

В умовах житлової кризи поряд з денационалізацією було дозволено оренду

© Непотенко Інна Василівна – к. і. н., молодший науковий співробітник науково-просвітницького відділу Чернігівського національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній».

націоналізованих володінь. Частина будинків орендувалася приватними особами, частина – колективними об'єднаннями мешканців одного чи кількох будинків (спочатку квартками, з листопада 1924 р. – житлокоопами).

В оренді житлових приміщень були зацікавлені і місцеве керівництво, і мешканці міста. Місцева влада прагнула відбудувати більшу частину житлового фонду за рахунок городян, які, об'єднавшись, спільними зусиллями займалися відновленням та ремонтом будинків, підтриманням їхнього належного санітарного стану, переклавши таким чином на них низку обов'язків. Надання будинків у користування на правах оренди зобов'язувало городян провести ремонт та відбудову будинків найближчим часом. Строки встановлювалися залежно від обсягу ремонтних робіт і коївалися в межах від одного до п'яти років. У той же час поштовхом для взяття будинків у оренду мешканцями міста послугувала незабезпеченість квартир городян необхідними умовами попри оплату міськими жителями квартплати. Житлокоопи існували за рахунок вступних, пайових внесків та коштів, отриманих від квартплати. На зібрані суми проводився поточний ремонт будинку, закуповувалися паливо та меблі. Розмір пайових внесків для чернігівців становив 5% від тарифу за квартиру³.

Упродовж першої половини 1920-х рр. використання значної кількості будинків постійними користувачами було нетривалим. Це спричинено кількома факторами: закриттям з початком НЕПу низки радянських установ, які були утворені у 1919 р., низким рівнем комфорту помешкань, відсутністю належних умов для проживання, а відтак і переселенням городян до інших квартир у пошуках кращого житла. Надалі ситуація дещо змінилася. У 1924 р. у Чернігові було утворено Спільку житлокоопів та передано у користування колективам пожильців будинки на тривалий час. Крім того, відбулося налагодження роботи більшості установ та закріплення за ними будинків на постійній основі. Кількість житлокоопів упродовж другої половини 1920-х рр. кілька разів змінювалася. На початковому етапі вона досягла 68. Це були невеликі колективні об'єднання, які включали в себе один чи кілька будинків⁴. Однак через недостатню фінансову самостійність дрібні об'єднання не в змозі були виконувати покладені на них обов'язки, тому почали розпадатися або укрупнюватися. До кінця 1920-х рр. їхня чисельність зменшилася до 8⁵. У той же час кількість будинків, які знаходилися у підпорядкуванні житлокоопів, упродовж 1924–1928 рр. суттєво збільшилася. На середину 1920-х рр. вона досягла близько третини житлового фонду, а наприкінці 1920-х рр. зросла до майже 40%⁶.

Під час воєнних перепитів 1918-1919 рр. серед інших зазнали суттєвих руйнацій будинки, які вирізнялися оздобленням фасадів, втім, були і ті, що уціліли. Однак частина з тих, які вистояли, під час відновлення фасадів та зовнішнього ремонту будівель не залежно від того, у чиєму користуванні вони знаходилися (колективні об'єднання, приватники, муніципальний фонд), часто-густо відбудовувалися без збереження первісних форм, внаслідок чого втрачалася їх автентичність. Крім того, недбале ставлення, використання не за призначенням та здійснення поверхового ремонту через фінансову скруту призводили до занедбаності та в подальшому – до нищення будівель, що мали історико-культурну цінність. Тому з початком відбудови житлового сектору губернський комітет охорони пам'яток старовини та мистецтва наполягав на необхідності дбайливого ставлення до цих житлових споруд. Чернігівський губернський комітет охорони пам'яток старовини та мистецтва був виділений з секції образотворчого мистецтва 21 березня 1919 р. Хоча, на початковому етапі основна його діяльність полягала у догляді за музеями та архівами Чернігова, втім він турбувався і про охорону житлових приміщень від нищень⁷. Комітет подавав клопотання до місцевого керівництва про визнання за необхідне вжити заходи щодо збереження низки будівель, які уціліли як зразки ужиткового мистецтва та архітектури у їхньому первісному стані, слугуючи своєрідним віддзеркаленням попередньої епохи. Проте задовольнити дане прохання у 1919 р. можливості не було. Оскільки основна увага впродовж першої третини 1920-х рр. була направлена на налагодження безперебійної роботи міських систем життєзабезпечення, а також подолання житлової кризи. Надалі, з поступовою стабілізацією, стало можливим за-

доволення прохання комітету охорони пам'ятників старовини та мистецтва. Власне відповідна постанова була прийнята через п'ять років. У 1919 р. історичні та художні цінності та пам'ятки (церкви, музеї, поміщицькі садиби та ін.) перейшли у відомство Народного комісаріату освіти⁸. На початку 1924 р. сформовано спеціальну комісію, представники якої займалися оглядом житлового фонду міста та визначенням з-поміж будинків «особенно культурно-исторически ценностных». Було складено список будівель світського та релігійного значення, які віднесені до пам'яток архітектури, що не підлягали видозміні їхнього первісного вигляду, знесенню чи перебудові. Всі вони знаходилися у підпорядкуванні Губернського відділу Народного комісаріату освіти⁹. Для допомоги місцевим органам у 1926 р. засновано український комітет охорони пам'ятників культури та природи¹⁰.

До переліку підохоронних будівель за постановою Губернського виконавчого комітету 1924 р. увійшли архітектурні пам'ятки, а також житлові будинки, побудовані у XIX – початку XX ст. Усього під охорону взято 45 будівель, що становило понад 1% від загального житлового фонду міста, а також 2 флігелі, приміщення на території двох колишніх монастирів Чернігова (Троїцького та Єлецького) та будівель, пов'язаних з соборною дзвіницею¹¹. Житлова забудова міста у 1920-х рр. була в основному одноповерховою дерев'яною та становила понад 96% від загального житлового фонду Чернігова¹². Відтак будівлі, які взяті під охорону, в масі своїй також були дерев'яними. З 45 будинків кам'яних було лише 8, решта – дерев'яні¹³.

Усі ці будівлі умовно можна поділити на дві групи. До першої увійшли культові, адміністративні та освітні будівлі, з якими було пов'язане історичне минуле нашого міста, та житлові будинки відомих діячів Чернігова. Частина з них знаходилася на території Валу (школа ім. Коцюбинського, будинок Мазепи, будівлі, пов'язані з колишньою Соборною дзвіницею). Крім того, це стосувалося Державної друкарні (колишнього Губернського правління), будинку колишньої Поштової станції по вул. Шосейній (нині пр-т Миру) навпроти Вільно-пожежного товариства. До того ж, не дозволялося перебудовувати два колишніх монастирських комплекси, які у 1920-х рр. розташовувалися на окраїнах міста, – в районі Лісківці: всі приміщення та стіни з вежами колишнього Троїцького монастиря, дерев'яні та кам'яні будівлі, що розташовувалися на території колишнього Єлецького монастиря та його огорожу, а також кам'яну кладку (залишки мосту через яр недалеко від Іллінської церкви на північному заході)¹⁴.

Більшість будівель, які з 1924 р. заборонялося перебудовувати і видозмінювати, ще з утвердженням радянської влади у 1919 р., за винятком друкарні та школи, змінили своє функціональне призначення. У 1922 р. у приміщенні друкарні додатково було відкрито курси поліграфістів¹⁵. Школа ім. Коцюбинського була організована у 1924 р. як середня семирічна українська школа та розміщена у приміщенні колишньої чоловічої гімназії – навчального закладу, який існував у Чернігові до революції (будівля початку XIX ст.). У 1919 р. у цій будівлі облаштовано партійну школу, а після внесення будівлі до складу підохоронних, вона передана школі ім. Коцюбинського. Що стосується релігійних споруд, які взяті під охорону, то вони, як і більшість храмів міста, після встановлення радянської влади були проголошені народним «достоїнством» і передані у власність держави¹⁶. Разом з тим, деякі церкви все ж були передані у користування релігійних громад. У першій половині 1920-х рр. таких храмів у Чернігові налічувалось шість¹⁷. Надалі їх кількість скорочено на третину¹⁸. Решту чернігівських храмів закрили, а будівлі використовували відповідно до нових потреб. Приміщення колишньої соборної дзвіниці (побудована на початку XVIII ст.) зайняли під комору, де зберігали вилучені у місті культові предмети; Троїцький (сформований XVII- XVIII ст.) та Єлецький (організований у XI-XVII ст.) монастирські комплекси також припинили своє існування. Через виняткове історичне значення Єлецьку Успенську та Троїцьку церкви не було передано у користування релігійним громадам. Відтак вони залишалися без належного догляду, що значно погіршувало стан будівель та призводило до їхніх руйнувань. У перші роки існування радянської влади з огляду на житлову кризу у деяких з їхніх споруд розмістили освітні установи.

На період голоду 1921-1922 р. Чернігів – місто, де нестача харчів не набула катастрофічних наслідків, приймав на тимчасове проживання біженців з територій, де його масштаби були значно більшими (в першу чергу з Поволжя). З трьох відкритих у 1921 р. так званих будинків очікування один з притулків для приїжджих дітей облаштовано в Троїцькому монастирі. У 1921-1922 рр. у ньому проживало близько 40 дітей¹⁹. Після завершення голоду притулок продовжував діяти ще кілька років. Однак після від'їзду біженців у ньому проживали в основному місцеві безпритульні діти. Крім того, приміщення монастирського комплексу, як і більшість закритих церков, використовували під комори та було здано городянам під житло.

У першій третині 1920-х рр. Успенський собор, який знаходився на території колишнього Єлецького монастиря, перебував у користуванні угодної влади «живої церкви», надалі здійснення в ньому молитов було заборонено. Щодо решти його приміщень, то в одному з них у 1921 р. відкрито 9-й дитсадок. Однак працював він всього кілька років. Це був один з дев'яти діючих на момент запровадження НЕПу у Чернігові дитсадків, який, як і решта, на початковому етапі існував за рахунок місцевого бюджету. Утримувати сформовану у перші роки радянської влади мережу дитсадків фінансової можливості не було, тому їх почали закривати або переводити на повну чи часткову самоокупність. За два роки половину дитсадків, включаючи той, який діяв на території Єлецького монастиря, закрили²⁰. Впродовж 1924–1926 рр. Єлецький Успенський монастир, маючи історичну цінність та перебуваючи у відомстві державного музею Чернігова, пустував, а на його території проводилися розкопки. У середині 1920-х рр. келії монастиря були зайняті пересічними чернігівцями для проживання. З грудня 1927 р. половина будинку консисторії Єлецького Успенського монастиря передана у користування одній з чернігівських майстерень, а решта, включаючи колишній будинок єпископа, з огляду на стан приміщень, пустувала, піддаючись руйнуванню, перетворювалася на сміттєзвалища²¹.

У 1927 р., згідно з постановою Ради Народних Комісарів УРСР, «приміщення Успенської та Троїцької церков у Чернігові були визнані історико-культурними пам'ятками всеукраїнського значення». У 1927 р. визначено особливий догляд за низкою споруд Чернігова: Спаським та Борисоглібським соборами, Катерининською та П'ятницькою церквами, будинком Мазепи та Єлецьким монастирем²².

До першої групи пам'яток історико-культурного значення увійшли також деякі торгові заклади, що знаходилися на території Старого базару (частина сучасної Красної площі та прилеглої до неї території), що концентрувалися у двох місцях: лавки з кам'яною огорожею поблизу П'ятницької церкви та кам'яні лавки ближче до Красної площі, де з утвердженням радянської влади розміщено Чернігівське єдине споживче товариство та встановлено криту галерею над ними²³. Старий базар був основним місцем торгівлі у Чернігові до революції, де з торгових рядів та лавок, побудованих ще у ХІХ ст., окрім магазинів, здійснювалася торгівля. Починаючи з 1922 р., у ході реалізації планів щодо покращення міського благоустрою, постало питання про розвантаження центральної частини міста. З цією метою вирішено перенести більшість торгових рядів подалі від центру – на територію, яка в подальшому йменувалася Новим базаром (частина сучасного Центрального ринку). Залишено було лише ті з них, які не дозволялося демонтувати, а також кілька лавок, що спеціалізувалися на продажі продуктів першої необхідності – молока, овочів та хліба²⁴. Вони знаходилися тут до 1928 р., коли було їх розібрано, і торгівля на Красній площі остаточно припинилася²⁵.

До переліку підохоронних включено також деякі з будинків, у яких до революції мешкали відомі городяни, імена яких пов'язані з Черніговом, та житлові будівлі заможних городян, що мали певну архітектурну та художньо-мистецьку цінність. Під охорону взято три будівлі відомих діячів: кам'яний будинок з флігелями та колонами доньки колишнього губернського предводителя дворянства Г. Милорадовича – Ольги, дерев'яний одноповерховий будинок по вул. Гончій (нині вул. Горького), що належав нащадкам одного з найвідоміших на Чернігівщині українських козацько-старшинських родів Лизогубів, а також залишки зруйнованої садиби Ф. М. Вербицького – сина відомого українського письменника (фундаменти будівлі

та земля в саду)²⁶. Через переповненість чернігівських музеїв та відсутність необхідного приміщення для знову зібраних предметів старовини, у 1919 р. відкрито народний музей у колишньому будинку Ольги Милорадович²⁷.

У XIX – на початку XX ст. у Чернігові побудовано низку будинків з вишуканим архітектурним оздобленням, що належали знатним та заможним чернігівцям. Ті з них, які уцілили після воєнних перепитій 1918-1919 рр., також взяті у 1924 р. під охорону. Всього до переліку будинків, які було заборонено перебудовувати, увійшло 17 будинків та два флігелі. Ці будівлі перейшли у власність держави. Серед інших вони вирізнялися оригінальним архітектурним плануванням, багатим декоративним оформленням фасадів та представляли кращі зразки зодчества XIX ст. З 17 будинків лише 4 були кам'яними, решта – дерев'яними, 15 з них – одноповерхові споруди. Будинки розташовувалися в різних частинах міста. В основному вони знаходилися у центральній частині Чернігова та прилеглих вулицях: 6 будинків по Трудовій (сучасна Серьожнікова), 6 – по Гончій (нині Горького), 2 – по Селюка (нині Гетьмана Полуботка) та 2 по Радянській і Революції (нині частина Шевченка)²⁸.

Окрім будинків заможних городян, низка будівель з вишуканим архітектурним оздобленням належала також пересічним чернігівцям. Утім, на відміну від будинків знатних осіб, кількість декоративних елементів, які слугували у них окрасою екстер'єру, мала і менш різноплановий характер. Однак від цього вони були в історико-культурному значенні не менш цінними. Власне такі будинки і входили до другої групи підохоронних будівель. Однак, якщо будівлі забезпечених місцевих жителів взяті під охорону в цілому, то будинки пересічних городян – частково. Заборона на перебудову стосувалася лише окремих архітектурних елементів чи частин споруд. Загалом архітектурно та художньо цінними було визначено деталі 23 таких будинків, з яких виняток склали три будинки по вул. Єлецькій, які цілком взяті під охорону. Всі ці будинки вирізнялися пишністю оздоблення ганків та фасадів. В основному це були декоративні елементи вікон (наличники, віконниці), а також оздоблення стін. Крім того, у п'яти житлових будівлях під охорону взято пишно вбрані ганки, три з яких побудовані на колонах. Решту склали ворота з шестикутними «одвірками» хвіртки. Будинки розташовувалися на 12 вулицях міста. Більше половини знаходилося у центрі Чернігова: по 4 будинки по Гончій (нині Горького) та Богуславській (сучасна Гетьмана Полуботка), 3 – по Ремісничій (нині Комсомольська), решта – у різних частинах міста (зокрема, по Єлецькій, Миколаївській та Шосейній (нині пр-т Миру)). Відтак, як і будівлі заможних, ці житлові помешкання в основному концентрувалися в двох районах – на вулицях, що примикали до Старого базару, та на Лісковіці²⁹.

У 1924 р. всі приміщення, які увійшли до переліку підохоронних, уже не один рік були зайняті радянськими установами чи жителями Чернігова. З впровадженням постанови, частина з них передана іншим користувачам. У більшості підохоронних будинків мешкали городяни, які об'єднувалися у колективи пожителів спочатку під керівництвом кварткомів, а з 1924 р. – житлокоопів³⁰. Виняток склали лише кілька з них, де було розміщено освітні та культурні установи і споживчі заклади. Зокрема, в одному з підохоронних будинків по вул. Гончій у 1921 р. відкрито 3-й дитсадок³¹, у одному з приміщень по вул. Селюка (нині Гетьмана Полуботка) – одній з кількох вулиць, де концентрація магазинів у 1920-х рр. була найбільшою, відкрито магазин. Крім того, в будинку по вул. Радянській оселився клуб торговельних службовців.

Через відсутність фінансових ресурсів у місцевому бюджеті Окружний відділ місцевого господарства не здатен був утримувати у належному стані визначений перелік будівель. Крім того, з огляду на житлову кризу, нестачу помешкань для проживання городян та необхідність розміщення низки новостворених радянських установ, збереженість будівель та архітектурних пам'яток була запроваджена частково. Під охороною фактично залишалася архітектурне оформлення фасадів, про їхнє функціональне призначення не йшлося. Усі витрати на утримання будівель та проведення ремонту перекладалися на ті установи чи колективи пожителів, в експлуатації яких вони знаходилися. За дотриманням визначених вимог слідувала комісія у складі представників Губернського відділу народної освіти, Губернського

відділу комунального господарства та Губернського виконавчого комітету, періодично проводячи огляд стану підохоронних будинків³².

Зазвичай, перед початком проведення ремонту в будь-якому з будинків міста, яким користувався житлокооп, необхідно було узгодити це питання з відділом місцевого господарства. Однак до проведення у підохоронних будинках ремонту управдом повинен був попередньо отримати погодження та сфотографувати споруду, аби по завершенні мати змогу перевірити ступінь збереженості автентичних архітектурних деталей. Однак, аби заощадити час та кошти, часто-густо житлокоопи здійснювали ремонт з порушенням вимог. У разі виявлення підпільного проведення ремонтних робіт, їх припиняли. Якщо ж таке порушення виявлено вже після завершення ремонту, то представники спілки житлокоопів притягувалися до відповідальності, договір про оренду з колективом пожильців розривали, а пожильців – виселяли з помешкань. Зокрема, у листопаді 1925 р. по вул. Селяюка, у одному з підохоронних будинків розпочато ремонт без дотримання визначеної процедури. Відділ місцевого господарства, який здійснював контроль за ремонтом підохоронних будинків, заборонив проведення подальших ремонтних робіт і вони продовжені вже після фотографування будівлі та під його наглядом³³.

Після того, як будинки переходили в користування городян чи установ, орендарі в першу чергу зобов'язувалися здійснити благоустрій прилеглих територій. Кожна будівля мала бути обгороджена парканом. Якщо після заселення виявлялося, що він відсутній, то новий користувач мав його встановити, у разі пошкодження – відремонтувати. Після того розпочинався ремонт будівлі. В основному це стосувалося карнизів та даху, а також фарбування будинку, за умови, якщо він не фарбувався впродовж попередніх чотирьох років. У разі, якщо орендарі, домовласники чи установи не виконували необхідних ремонтних робіт, то їх проводив відділ благоустрою, однак коштом тих осіб, у користуванні яких ці будівлі знаходилися. Городян, які відмовлялися виконувати покладені на них обов'язки по утриманню житла, притягували до відповідальності в судовому порядку та виселяли, анулюючи орендний договір³⁴.

На відміну від чернігівців, які мешкали у власних чи орендованих помешканнях, городяни, які займали кімнати чи квартири в націоналізованих будинках, мали проводити лише внутрішній поточний ремонт (тинькування стін та стель, заміна старих шпалер, побілка приміщень, дрібний ремонт підлог, дверей, вікон, віконних рам). Капітальні внутрішні та зовнішні ремонтні роботи домоволодінь виконував Губернський відділ міського господарства (далі – ГВМГ). Попередньо визначався перелік будинків, які його потребували, а також черговість проведення ремонтних робіт. Однак час від часу ці обов'язки перекладалися на городян чи мешканці самі виявляли бажання, не дочекавшись своєї черги. У такому випадку управдом подавали заяви до ГВМГ, після чого відділ благоустрою видавав дозвіл на проведення ремонту. Ремонтні роботи городяни здійснювали за рахунок квартплати. Після завершення ремонту складався акт із зазначенням переліку проведених робіт та витраченої на них суми. Якщо обсяг проведених затрат був значний, то городяни не сплачували квартплату впродовж терміну, необхідного для покриття витрачених коштів. Якщо ж ремонт був частковий, то по його завершенні городяни сплачували знижену квартплату. Нагляд за здійсненням ремонту та строки його виконання були покладені на управдомів, які у випадку невиконання ремонтних робіт у призначені строки складали акти і надавали в ГВМГ для притягнення винних до відповідальності за ст. 196 кримінального кодексу – навмисне пошкодження державного майна³⁵.

У разі, якщо у будинку знаходилася одна з місцевих організацій, то її ремонт та підтримання належного стану здійснювалося частково за рахунок місцевого бюджету та профспілкових внесків працівників установи або витрати покладалися на установу. Коштів для здійснення необхідних ремонтів у місцевому бюджеті бракувало, відтак місцеве керівництво прагнуло передати якнайбільшу кількість будівель у користування городян. Це надавало можливість здійснювати ремонт коштом місцевих мешканців, як одна з обов'язкових умов при передачі будівель в орендне користування, уникнути руйнувань, заощадити фінансові ресурси, а також перекласти відповідальність

за збереження пам'яток на місцевих жителів. З утворенням у місті у 1924 р. спілки житлокоопів більшість будинків були передані у їхнє користування. Відтак ремонт та догляд за будинком відбувався коштом жильців даного житлокоопу. Підохоронні будинки знаходилися у складі половини житлокоопів міста.

Часто-густо проведення ремонту у будинках, що підпорядковувалися житлокоопам, через брак фінансів не гарантувало здійснення реконструкції їхніх екстер'єрів. В основному кошти направлялися на нагальні потреби – ремонт даху, внутрішні роботи. Втім траплялися і винятки. Хоча стан більшості будинків залишався незадовільним, все ж за допомогою введення у 1924 р. постанови про охорону низку будинків вдалося зберігати.

Таким чином, необхідність налагодження роботи міських структур по безперервному забезпеченню основних потреб міста та його мешканців у першій третині 1920-х рр., викликана воєнними подіями попередніх років та частою зміною влади, а також необхідністю подолання житлової кризи і фінансовою скрутою міського бюджету, відсунули питання збереженості пам'яток історико-культурного значення на другий план. Усе ж вжиті заходи сприяли підтриманню їхнього стану та уникненню руйнувань у подальшому.

1. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-792, оп. 1, спр. 201, 40 арк; спр. 202, арк. 30 арк; спр. 203, 26 арк. ; спр. 204, 38 арк. ; спр. 205, 87 арк. ; спр. 206, 206, 39 арк., спр. 207, 8 арк. ; спр. 208, 67 арк., спр. 209, 64 арк. ; спр. 399, 118 арк. ; спр. 401, 246 арк. ; спр. 402, 70 арк. ; спр. 403, спр. 404, 52 арк. ; спр. 405, 222 арк. ; спр. 406, 186 арк. ; спр. 408, 185 арк. ; спр. 409, 59 арк. ; спр. 410, 47 арк. ; спр. 412, 41 арк. ; спр. 413, 37 арк. ; спр. 414, 95 арк. ; спр. 415, 16 арк. ; спр. 416, 30 арк. ; спр. 417, 16 арк. ; спр. 418, 31 арк. ; спр. 419, 14 арк. ; спр. 420, 25 арк. ; спр. 421, 30 арк. ; спр. 422, 16 арк. ; спр. 423, 19 арк. ; спр. 424, 25 арк. ; спр. 425, 20 арк. ; спр. 426, 39 арк. ; спр. 427, 19 арк. ; спр. 428, 83 арк. ; Черносивова М. В. В Чернигове / М. В. Черносивова / Красный террор глазами очевидцев. – М. : Айрис-пресс, 2009. – С. 93.

2. Житлова площа міста // Робітничий шлях (Чернігів). – 1926. – 8 жовтня. – С. 4; ЦДАВО України, ф. 5, оп. 1, спр. 2463, арк. 51; Держархів Чернігівської обл., ф. Р-792, оп. 1, спр. 210, арк. 69; спр. 404, 152 арк. ; спр. 287, арк. 1. ; оп. 2, спр. 54, арк. 75; ф. Р-793, оп. 1, спр. 136, арк. 2; ф. Р-305, оп. 1, спр. 2249, арк. 55; ф. Р-1093, оп. 1, спр. 6, арк. 30; ф. Р-90, оп. 1, спр. 67, арк. 20; ф. П-10, оп. 1, спр. 283, арк. 44, спр. 686, 61 арк. ; Бюлетень Губстатбюро – 1923. – № 1. – С. 7; Статистика Украины: население в городах Украины (по данным Всесоюзной городской переписи 15 марта 1923 г.). – Серия 1. – Демография. – Т. 2. – Вып. 2. – Харьков: Издание ЦСУ УССР, 1924. – С. 9, Черниговский округ в границах на 1 июля 1925 г. – Чернигов, 1925. – С. 69.

3. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-1093, оп. 1, спр. 7, арк. 1.

4. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-65, оп. 1, спр. 593, 1078 арк.

5. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-65, оп. 1, спр. 593, арк. 177; ф. Р-793, оп. 1, спр. 133, арк. 22.

6. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-65, оп. 1, спр. 777, арк. 85.

7. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-593, оп. 1, спр. 54, арк. 2-12.

8. Сборник узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1919. – № 34. – С. 513.

9. Сборник обязательных постановлений, приказов и объявлений Губисполкома, действующий на территории Черниговщины в 1924-1925 гг. : Изд-во «Пролетарий». – Чернигов, 1925. – С. 61, 83-84; Держархів Чернігівської обл., ф. Р-792, оп. 2, спр. 366, арк. 1-4.

10. Сборник узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1919. – № 34. – С. 513; Сборник узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1926. – № 32-33. – С. 261.

11. Сборник обязательных постановлений, приказов и объявлений Губисполкома, действующий на территории Черниговщины в 1924-1925 гг. : Изд-во «Пролетарий». – Чернигов, 1925. – С. 61, 83-84.

12. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-90, оп. 1, спр. 16; ф. Р-792, оп. 1. спр. 201, 20 арк.; спр. 202, 30 арк.; спр. 203, 26 арк.; спр. 204, 38 арк.; спр. 205, 87 арк.; спр. 206, 39 арк.; спр. 207, 8 арк.; спр. 208, 67 арк.; спр. 209, 64 арк.; спр. 210, 69 арк.; спр. 399, 118 арк.; спр. 401, 246 арк.; спр. 402, 70 арк.; спр. 404, 52 арк.; спр. 405, 222 арк.; спр. 406, 186 арк.; спр. 408, 185 арк.; спр. 409, 59, арк.; спр. 410, 47 арк.; спр. 412, 41 арк.; спр. 413, 37 арк.; спр. 414, 95 арк.; спр. 415, 16 арк.; спр. 416, 30 арк.; спр. 417, 16 арк.; спр. 418, 31 арк.; спр. 419, 14 арк.; спр. 420, 25 арк.; спр. 421, 30 арк.; спр. 422, 16 арк.; спр. 423, 19 арк.; спр. 424, 25 арк.; спр. 425, 20 арк.; спр. 426, 39 арк.; спр. 427, 19 арк.; спр. 428, 83 арк.; спр. 447, 192 арк. Ф. Р-793, оп. 1. спр. 121, арк. 2; Ф. П-10, оп. 1, спр. 686, 61 арк.

13. Сборник обязательных постановлений, приказов и объявлений Губисполкома, действующий на территории Черниговщины в 1924-1925 гг.: Изд-во «Пролетарий». – Чернигов, 1925. – С. 61, 83-84; Держархів Чернігівської обл., ф. Р-792, оп. 2, спр. 366, арк. 1-4.

14. Сборник обязательных постановлений, приказов и объявлений Губисполкома, действующий на территории Черниговщины в 1924-1925 гг.: Изд-во «Пролетарий». – Чернигов, 1925. – С. 61, 83-84; Держархів Чернігівської обл., ф. Р-792, оп. 2, спр. 366, арк. 1-4.

15. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-942, оп. 1, спр. 4832, арк. 2.

16. ЦДАВО України, ф. 582, оп. 1, спр. 3182, арк. 26.

17. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-67, оп. 1, спр. 32, арк. 1; ф. Р-15, оп. 1, спр. 110, арк. 26.

18. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-67, оп. 1, спр. 40, арк. 5; спр. 104, арк. 24.

19. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-593, оп. 1, спр. 608, арк. 29; ф. Р-15, оп. 1, спр. 55, арк. 60; ф. Р-305, оп. 1, спр. 1246, арк. 9.

20. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-593, оп. 1, спр. 608, арк. 29; ф. Р-15, оп. 1, спр. 55, арк. 60; ф. Р-305, оп. 1, спр. 1246, арк. 9.

21. Радянська влада та православна церква на Чернігівщині у 1919–1930 рр. Збірник документів і матеріалів / [Відп. ред. Р. Б. Воробей]. – Чернігів: Видавець В. М. Лозовий, 2010. – С. 236.

22. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-65, оп. 1, спр. 620, арк. 140-141, 150.

23. Сборник обязательных постановлений, приказов и объявлений Губисполкома, действующий на территории Черниговщины в 1924-1925 гг.: Изд-во «Пролетарий». – Чернигов, 1925. – С. 61, 83-84; Держархів Чернігівської обл., ф. Р-792, оп. 2, спр. 366, арк. 1-4.

24. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-792, оп. 2, спр. 285, арк. 1.

25. Держархів Чернігівської обл., ф. П-10, оп. 1, спр. 686, арк. 27; Про порядок торгівлі на базарі // Червоний стяг (Чернігів). – 1928. – 16 листопада. – С. 4.

26. Сборник обязательных постановлений, приказов и объявлений Губисполкома, действующий на территории Черниговщины в 1924-1925 гг.: Изд-во «Пролетарий». – Чернигов, 1925. – С. 61, 83-84; Держархів Чернігівської обл., ф. Р-792, оп. 2, спр. 366, арк. 1-4.

27. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-593, оп. 1, спр. 54, арк. 2-12.

28. Сборник обязательных постановлений, приказов и объявлений Губисполкома, действующий на территории Черниговщины в 1924-1925 гг.: Изд-во «Пролетарий». – Чернигов, 1925. – С. 61, 83-84; Держархів Чернігівської обл., ф. Р-792, оп. 2, спр. 366, арк. 1-4.

29. Сборник обязательных постановлений, приказов и объявлений Губисполкома, действующий на территории Черниговщины в 1924-1925 гг.: Изд-во «Пролетарий». – Чернигов, 1925. – С. 61, 83-84; Держархів Чернігівської обл., ф. Р-792, оп. 2, спр. 366, арк. 1-4.

30. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-792, оп. 1, спр. 404, 152 арк.; ф. Р-793, оп. 1, спр. 132, 78 арк.

31. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-593, оп. 1, спр. 608, арк. 29; ф. Р-15, оп. 1, спр. 55, арк. 60; ф. Р-305, оп. 1, спр. 1246, арк. 9.

32. Сборник обязательных постановлений, приказов и объявлений Губисполкома, действующий на территории Черниговщины в 1924-1925 гг. : Изд-во «Пролетарий». – Чернигов, 1925. – С. 61, 83-84.

33. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-1093, оп. 1, спр. 6, арк. 64.

34. Сборник обязательных постановлений, приказов и объявлений Губисполкома, действующий на территории Черниговщины в 1924-1925 гг. : Изд-во «Пролетарий». – Чернигов, 1925. – С. 61, 83-84.

35. Сборник обязательных постановлений, приказов и объявлений Губисполкома, действующий на территории Черниговщины в 1924-1925 гг. : Изд-во «Пролетарий». – Чернигов, 1925. – С. 61, 83-84.

Инна Непотенко

**Реализация жилищной политики и охранный деятельность
в Чернигове в 1920-е гг.**

В статье определены и охарактеризованы способы решения жилищной проблемы и меры по восстановлению и отстройке жилищного фонда Чернигова в 1920-е гг. Кроме того, отражено состояние и условия сохранения архитектурных памятников и жилищных строений с изысканной отделкой фасадов, которые вошли в состав подохранных, в ходе реализации охранный деятельности.

Ключевые слова: архитектурные памятники, охранный деятельности, отстройка, отделка фасадов.

I. Nepotenko

**Realization of Residential Politics and Preservation Activity
in Chernihiv in the 1920s**

This article is devoted to the residential issue: the ways of resolving the housing problem and measures for restoration and reconstruction of housing stock in Chernihiv in the 1920s are defined. Moreover, the state and conditions of preservation of architectural monuments and residential buildings with exquisite facades, which became the part of keeping ones, during the implementation of preservation activity are elucidated.

Key words: architectural monuments, preservation, rebuilding, decoration of facades.

